Historia Archiwum

Historia Archiwum Państwowego w Przemyślu

Początki archiwum miejskiego w Przemyślu sięgają średniowiecza i wiążą się z lokacją miasta na prawie magdeburskim oraz powstaniem pierwszych organów władzy w mieście: rady i ławy miejskiej. Sam termin – archivum civile (archiwum miejskie) – odnotowano po raz pierwszy w dokumencie z 1635 r. Zachowany z okresu staropolskiego zasób aktowy odzwierciedla burzliwe dzieje miasta oraz dokumentuje zróżnicowany skład wyznaniowy i narodowościowy mieszczan przemyskich. Już w dobie staropolskiej Przemyśl był ważnym ośrodkiem administracji państwowej i kościelnej. Od momentu ostatecznego przyłączenia go do państwa polskiego, co nastąpiło w latach 80-tych XIV w., Przemyśl był stolicą powiatu i ziemi przemyskiej, zaś od XV w. utworzono sądy: grodzki, ziemski oraz podkomorski. W mieście rezydowali również biskupi dwóch diecezji: rzymskokatolickiej i prawosławnej, a po przystąpieniu do Unii brzeskiej w końcu XVII w. – władykę prawosławnego zastąpił unicki. Obaj hierarchowie oraz istniejące w mieście klasztory posiadały swoje odrębne od miejskiego archiwa.

Tworzone w kancelarii staropolskiej dokumenty przechowywano najprawdopodobniej w siedzibie rady miejskiej, która od 1563 r. mieściła się w nowowybudowanym ratuszu. Po I rozbiorze Polski Przemyśl znalazł się pod zaborem austriackim i w 1789 r. otrzymał nowy przywilej miejski, mówiący o zastąpieniu dawnego urzędu radzieckiego i sądu ławniczego nowozorganizowanym magistratem. Zmianie uległa też wówczas organizacja kancelarii. Zaniechano kontynuowania staropolskich ksiąg wpisów, zaś urzędnicy magistratu sporządzili indeksy do ksiąg ławniczych. W wyniku tych działań większość archiwum staropolskiego, z wyjątkiem dyplomów pergaminowych została złożona w jednym z pomieszczeń magistratu i tam też pozostawała po zajęciu budynku przez powstały w 1855 r. Sąd Obwodowy w Przemyślu. Akta miejskie zostały wówczas połączone z sądowymi. Sytuacja taka trwała do 1874 roku, w którym to akta przekazane sądowi zostały zwrócone miastu. Opiekę nad odzyskanym archiwum powierzono, na wniosek burmistrza przemyskiego dr Walerego Waygarta, Mieczysławowi Błażowskiemu, który opracował w latach 1874–1877 „Katalog starożytnego Archiwum Królewskiego Miasta Przemyśla”, stanowiący do dziś źródło cennych informacji o dziejach i zawartości archiwaliów staropolskich.

W czasie I wojny światowej archiwum przemyskie wzbogaciło się o nowe zbiory, gdyż w lipcu 1916 r. powołano Komitet Archiwum Wojennego w Przemyślu, będący delegaturą Polskiego Archiwum Wojennego w Wiedniu. Akcja podjęta przez tą instytucję oraz ówczesnego archiwariusza miejskiego, Tadeusza Troskolańskiego, doprowadziła do zgromadzenia druków, książek, pamiętników, prasy w języku polskim, ukraińskim i niemieckim dotyczących sprawy polskiej w czasie I wojny oraz historii oblężonej twierdzy w Przemyślu.

W 1917 r. Magistrat miasta powierzył opiekę nad Archiwum Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Przemyślu, zastrzegł jednak, że archiwum pozostaje własnością miasta i nie może być przeniesione do innego budynku, a także że TPN zorganizuje dwa razy w tygodniu dwugodzinne dyżury, aby udostępnić akta pragnącym z nich skorzystać badaczom. Pierwszą archiwistką z ramienia TPN była dr Maria Polaczkówna. Po jej wyjeździe z Przemyśla Zarząd TPN postanowił powierzyć opiekę nad archiwum miejskim Janowi Smołce. W pierwszej kolejności zajął się on konserwacją akt, a następnie pracami porządkowymi. Uporządkowane przez Smołkę archiwum miejskie otrzymało nowy układ, którego podstawą był katalog Błażowskiego (pominął akta z pierwszej połowy XIX w., które praktycznie były niedostępne dla badaczy). Efektem tych prac był wydany w 1927 r. "Katalog Archiwum Aktów Dawnych Miasta Przemyśla". W 1935 r. TPN przeniosło za zgodą Magistratu Archiwum Aktów dawnych Miasta Przemyśla do pomieszczeń w budynku przy ul. Władycze 7, który otrzymało od miasta. Polepszyło to warunki przechowywania archiwaliów i umożliwiło w większym stopniu jego udostępnienie badaczom miejscowym i przyjezdnym. Wybuch II wojny światowej przerwał działalność TPN, a tym samym doprowadził do powrotu archiwum miejskiego pod opiekę miasta. Archiwum miejskie nie poniosło w czasie działań wojennych w 1939 r. żadnych strat i pozostało w dawnym miejscu przy ul. Władycze 7.

W latach II wojny światowej zasób staropolski był dwukrotnie wywożony z miasta, w 1940 r. zabrały go do Lwowa okupacyjne władze radzieckie, skąd wrócił do Przemyśla w 1943 r. Ponowną ewakuację zarządziły wycofujące się w 1944 r. władze niemieckie, w wyniku czego przemyskie archiwalia znalazły się w Tyńcu k/Krakowa. i zostały odzyskane dopiero w 1947 r. Na miejscu przechowywane były przez cały okres wojenny dokumenty XIX-wieczne dotyczące historii miasta. W okresie powojennym zasób Archiwum przemyskiego powiększał się głównie o akta urzędów administracji państwowej i specjalnej, instytucji kulturalnych, akta sądowe i notarialne oraz akta szkół z terenu byłego województwa rzeszowskiego.

Po śmierci Jana Smołki w roku 1946 stanowisko archiwariusza miejskiego przejął docent Kazimierz Arłamowski i pełnił je do czasu przejęcia archiwum miejskiego przez państwo w roku 1951. Zarządzeniem Ministra Oświaty z 10 listopada 1950 r. zostało powołane Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie. Archiwum miasta Przemyśla po włączeniu go do państwowej sieci archiwalnej w czerwcu 1951 r. zostało podporządkowane WAP w Rzeszowie. Otrzymało ono nazwę Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie Oddział w Przemyślu. Trudne warunki lokalowe WAP w Rzeszowie spowodowały przeniesienie go do Przemyśla, w którym zostało utworzone Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu. Równocześnie został zlikwidowany oddział w Przemyślu, a w miejsce WAP w Rzeszowie utworzono Oddział terenowy. Dyrektorem WAP, w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu został docent Kazimierz Arłamowski. Warunki lokalowe WAP lepsze od rzeszowskich nie zaspokajały jednak potrzeb nowo powołanego archiwum. Podjęte starania doprowadziły do uzyskania od władz miejskich w styczniu 1961 r. budynku pocerkiewnego po OO. Bazylianach przy ul. PCK 4. W wyniku kapitalnego remontu otrzymanego budynku znalazły w nim pomieszczenie magazyny, biblioteka, pracownia naukowa, pracownia fotograficzna, pracownia introligatorska i pomieszczenia administracyjne. Dyrektor WAP docent K. Arłamowski obok starań o budynek, a następnie jego remont zorganizował sieć archiwów państwowych obejmujących swą działalnością obszar województwa rzeszowskiego. Powstały kolejno archiwa: w Jaśle (1952), Tarnobrzegu (1953), Sanoku (1954), Przeworsku (1961). Po przejściu na emeryturę dyrektora Kazimierza Arłamowskiego w roku 1970 przeniesiono siedzibę WAP do Rzeszowa, natomiast w Przemyślu utworzono Oddział Terenowy, którego kierownikiem została mgr Wanda Kaput, a po jej wyjeździe do Krakowa Aurelia Dziedziuk. Utworzenie w 1975 r. województwa przemyskiego, a także dobra baza lokalowa archiwum, bogaty zasób, tradycje ośrodka kulturalnego i naukowego, były podstawą powołania zarządzeniem nr 4 Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z 21 stycznia 1976 r. Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Przemyślu, obejmującego swym zasięgiem obszar województwa przemyskiego. Funkcję p.o. dyrektora powierzono Aurelii Dziedziuk, od 1 sierpnia 1976 r. funkcję dyrektora przejął dr Zdzisław Konieczny. Dzięki jego staraniom w roku 1977 Prezydent miasta Przemyśla przekazał Archiwum dodatkowe pomieszczenia byłego klasztoru przy cerkwi OO. Bazylianów, będące wcześniej w użytkowaniu zakonnic, które wyprowadziły się z nich w 1976 r. W latach 1983–1988 przeprowadzono kapitalny remont i rozbudowę uzyskanych budynków. Prace budowlane odbywały się przy normalnej działalności archiwum , a jego pracownicy pracowali w bardzo trudnych warunkach. Kolejne zmiany dokonały się w związku z reformami ustrojowymi państwa. Ustawa o stosunku do Kościoła Katolickiego w PRL uchwalona przez Sejm w 1989 roku stworzyła możliwości roszczeń majątkowych Kościoła obrządku greckokatolickiego. Skorzystali z niej OO. Bazylianie, zgłaszając swe roszczenia Komisji Majątkowej w Warszawie, która decyzją z 1 października 1991 r. orzekła zwrot byłej cerkwi i klasztoru OO. Bazylianom. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie nie posiadała środków na budowę nowego obiektu archiwum w Przemyślu. Dzięki poparciu m.in. przemyskich organizacji, Prezydenta Miasta Przemyśla, Wojewody Przemyskiego udało się archiwum uzyskać budynek byłej pralni i łaźni miejskiej w Przemyślu. Pozyskanie środków na kapitalny remont i modernizację otrzymanego budynku z MEN było możliwe dzięki staraniom władz wojewódzkich Przemyśla, licznych organizacji społecznych, Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w Warszawie, a także Naczelnika Wydziału Finansowego NDAP. Dodatkowe środki finansowe uzyskano z Sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Funduszu Ochrony Środowiska i od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W rezultacie remontu trwającego od 1992 do 1996 roku Archiwum Państwowe w Przemyślu uzyskało budynek odpowiadający wymogom archiwalnym. W nowych magazynach można pomieścić 7 tys. mb.

akt. Ponadto w nowym budynku znajduje się magazyn antymagnetyczny, przygotowany do przechowywania nowych nośników a także, pomieszczenia wydzielone na przyjmowanie akt nie wymagających dezynfekcji i oddzielne dla wymagających jej z komorą próżniową do odkażania akt, pomieszczenia oddziału konserwacji (w tym pracownie fotograficzno-reprograficzna, introligatorska), pomieszczenie przygotowane na centrum komputerowe i podłączenie w przyszłości do sieci komputerowej archiwów, biblioteka z czytelnią, pracownia naukowa, sala konferencyjno-wystawowa, mała sala konferencyjna, pokoje przeznaczone dla opracowania akt, pomieszczenia biurowe oraz szereg innych, niezbędnych dla funkcjonowania nowoczesnego archiwum.

W 1996 r. na emeryturę przechodzi dr Zdzisław Konieczny. W wyniku konkursu nowym dyrektorem Archiwum Państwowego w Przemyślu został mgr Bogusław Bobusia. Archiwum Państwowe w Przemyślu współpracuje od lat z towarzystwami regionalnymi, przede wszystkim z przemyskim oddziałem Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, przemyskim oddziałem Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Towarzystwem Przyjaciół Nauk, Towarzystwem Przyjaciół Przemyśla i Regionu, Polskim Związkiem Wschodnim i innymi.

Od kilku lat Archiwum utrzymuje kontakty z Wydziałem Historii i Archiwistyki Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie w ramach studiów podyplomowych przemyscy archiwiści podnoszą swoje kwalifikacje, głównie w zakresie problemów komputeryzacji archiwów.
W 1997 r. zawarto porozumienie o współpracy z Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym we Lwowie w ramach, którego podjęto wymianę doświadczeń oraz współpracę w zakresie wspólnych wydawnictw ułatwiających użytkownikom dotarcie do informacji źródłowych. Szczegółowe informacji dotyczące różnych form pracy naukowej, wydawniczej i popularyzatorskiej Archiwum w Przemyślu zamieszczane są w wydawanych drukiem rocznych sprawozdaniach z działalności tej instytucji w kolejnych numerach „Rocznika Historyczno- Archiwalnego”.